

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/162439>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Etnisch gemengde huwelijken en sociale cohesie: Wat Joegoslavië ons kan leren

Jeroen Smits¹

Summary

Ethnic intermarriage and social cohesion: what we can learn from Yugoslavia

In this article, data from the 1981 Yugoslav Census and from the Yugoslav population administration for the period 1962-1989 are used to study patterns of ethnic intermarriage in former Yugoslavia. The data show that the proportion of marriages outside the own ethnic group was generally low, but that in this respect large differences among the ethnic groups existed. The proportion of mixed marriages with a Serbian partner was much higher among the Montenegrins and the Hungarians than among the Muslims, the Slovenes, or the Albanians. The findings are largely in line with the predictions of social cohesion theory that intermarriage reduces the probability of violent conflict among social groups. Loglinear parameters are presented in addition to percentages of mixed marriages. These parameters show that percentages do not always give a good indication of the social distances among the ethnic groups. The boundaries of the largest ethnic groups, the Serbians and Croats, turn out to be less closed than their rather low intermarriage rates suggest. The social distance between the Hungarians and the Serbians, on the other hand, turns out to be larger than expected on the basis of their intermarriage rate. The results of the paper show that it makes sense to include information on ethnically mixed marriages into early warning systems for ethnic conflicts in multi-ethnic societies.

1. Inleiding

Sinds het uitbreken van de tragische burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië is er in de media regelmatig melding gemaakt van het bestaan van gemengde huwelijken tussen de leden van de elkaar bestrijdende etnische groepen.² In dergelijke berichten wordt meestal ingegaan op het lot van één of enkele individuele huwelijkparen, zodat een goed leesbaar of kijkbaar verhaal verkregen wordt. Cijfers over het totale aantal gemengde huwelijken worden echter niet gegeven. Hierdoor kan niet worden nagegaan hoe normaal of abnormaal etnisch gemengde huwelijken in dat land eigenlijk waren. Dat is jammer. Gemengde huwelijken vormen een belangrijke indicator van de verhoudingen tussen groepen in een samenleving. Gegevens over

de sterkte van de tendens tot gemengd huwen tussen de verschillende etnische groepen in voormalig Joegoslavië kunnen ons leren hoe goed of slecht de relaties tussen deze groepen voorafgaande aan het uiteenvallen van het land waren. Daarnaast kunnen dergelijke gegevens gebruikt worden voor het toetsen van sociologische integratietheorieën. In de sociologische literatuur wordt er vrij algemeen van uitgegaan dat gemengde huwelijken tussen de leden van verschillende groepen in een samenleving de sociale cohesie of samenhang van die samenleving bevorderen en de kans op strijd tussen groepen verminderen (zie bijvoorbeeld Blau & Schwartz, 1984; Merton, 1941; Ultee, Arts & Flap, 1992). Als er in Joegoslavië veel huwelijken voorkwamen tussen de etnische groepen die met elkaar strijd geleverd hebben, dan is deze strijd vanuit het perspectief van deze sociale cohesietheorie veel moeilijker te begrijpen, dan als er weinig huwelijken tussen deze groepen voorkwamen. Gegevens over de aantallen gemengde huwelijken tussen deze groepen zijn daarom van belang voor de sociologische theorie-ontwikkeling. Verder kan een analyse van de gemengde huwelijken in voormalig Joegoslavië nuttige informatie opleveren voor het in kaart brengen van potentiële etnische brandhaarden in de wereld. In de afgelopen jaren is in het kader van het MOST (Management of Social Transformations) project van de UNESCO gewerkt aan de ontwikkeling van 'early warning systems' voor het vroegtijdig signaleren van etnische conflicten (MOST, 1999). Gegevens over etnisch gemengde huwelijken maken deel uit van de informatie die in dergelijke systemen wordt opgenomen (zie bijvoorbeeld Tishkov, 1999).

In de literatuur uit de communistische periode over etnisch gemengde huwelijken in Joegoslavië wordt de indruk gewekt dat er veel gemengde huwelijken voorkwamen en dat het aantal bovendien stijgende was (Bromlei & Kashuba, 1982; Petrovic, 1986). Dit beeld wordt echter bestreden door Botev (1994). Op basis van cijfers afkomstig van de Joegoslavische bevolkingsadministratie laat Botev zien dat van de huwelijken die tussen 1961 en 1989 in Joegoslavië zijn gesloten ongeveer 12 procent gemengd waren naar etnische groep van de partners. De cijfers verschillen wat tussen de Joegoslavische deelrepublieken, van ongeveer 5 procent in Kosovo tot ongeveer 28 procent in Vojvodina, en veranderen in de loop van deze periode niet veel. Botev presenteert ook parameters van een loglineair model waaruit blijkt dat de geneigdheid om met iemand buiten de eigen groep te huwen gering was. Het sterkst was deze neiging nog bij de Serviërs en het op één na sterkst bij de Kroaten. Zicht op de juistheid van de sociale cohesietheorie geven de cijfers van Botev echter niet. De gepresenteerde percentages zijn voor de deelrepublieken als geheel en niet uitgesplitst naar afzonderlijke etnische groepen. Aangezien de meeste deelrepublieken door meer dan twee etnische groepen bewoond worden en de meeste etnische groepen over een aantal deelrepublieken verspreid wonen, zeggen deze cijfers weinig over de aantallen gemengde huwelijken tussen afzonderlijke etnische groepen. Ook de loglineaire parameters geven geen informatie over de tendens tot huwen tussen afzonderlijke groepen.

In dit artikel staan de gemengde huwelijken tussen afzonderlijke etnische groepen centraal. Om na te gaan in hoeverre de gebeurtenissen in voormalig Joegoslavië in overeenstemming zijn met de sociale cohesietheorie, wordt een vergelijking gemaakt tussen het aantal gemengde huwelijken tussen groepen die in de afgelopen jaren wél en de groepen die (nog) geen

gewapende strijd met elkaar gevoerd hebben. Wegens de centrale rol van de Serviërs bij praktisch alle gewelddadige conflicten van de afgelopen jaren, wordt de aandacht speciaal gericht op de gemengde huwelijken waarbij een van de partners de Servische nationaliteit heeft. Op basis van gegevens van de Joegoslavische volkstelling van 1981 laten we zien hoeveel gemengde huwelijken er in dat jaar tussen de belangrijkste etnische groepen en de Serviërs voorkwamen. Omdat een deel van deze huwelijken reeds lang voor 1981 gesloten was, zijn deze gegevens echter niet geschikt om de sterkte van de tendens tot gemengd huwen op een bepaald tijdstip weer te geven. Daarom worden ook gegevens gepresenteerd over de etnische groep van huwelijkspartners voor alle huwelijken die in een bepaald jaar gesloten zijn. Om meer zicht te krijgen op de verschillen in sterkte van de voorkeur voor een Servische partner, worden bovendien ook loglineaire parameters gepresenteerd.

Als personen geneigd zijn om met iemand uit de eigen groep te huwen, dan wordt dat homogamie of endogamie genoemd. In dit artikel zullen we de term homogamie gebruiken. Verder zullen we etnische groepen waarbij een klein(er) deel van de leden buiten de eigen groep trouwt gesloten(er) noemen en etnische groepen waarbij een groot (groter) deel van de leden dat doet open(er).

2. Theoretische achtergrond

2.1 Sociale afstand en sociale cohesie

De mate waarin er gehuwd wordt tussen de leden van verschillende groepen in een samenleving zegt iets over de aard van het contact tussen die groepen. Wordt er veel gemengd gehuwd dan moeten er ook allerlei andere positieve contacten, zoals vriendschappen tussen de leden van de groepen, bestaan. De kinderen die tot die groepen behoren moeten de gelegenheid hebben om elkaar te ontmoeten, op school, bij verenigingen, of tijdens het spelen in de buurt. Bovendien betekent het bestaan van veel gemengde huwelijken dat de leden van de betrokken groepen elkaar als sociale gelijken beschouwen (Kalmijn, 1998). Het aantal gemengde huwelijken tussen de leden van verschillende groepen kan daarom gebruikt worden om zicht te krijgen op de mate van positief of negatief contact ofwel van de 'sociale afstand' tussen die groepen.

Als er eenmaal huwelijken gesloten zijn tussen de leden van verschillende sociale groepen, dan wordt ook een ander aspect van gemengde huwelijken van belang: hun functie als bindend element in een samenleving. Gemengde huwelijken vormen niet alleen een verbinding tussen twee individuen, maar ook tussen de grotere eenheden waar die individuen deel van uitmaken. Ze slaan een brug tussen die grotere eenheden waarover familieleden en vrienden van de partners met elkaar in contact kunnen komen en er nieuwe – de groepsgrans overschrijdende – persoonlijke contacten en samenwerkingsverbanden kunnen opbloeien. Daarom wordt van gemengde huwelijken verondersteld dat ze de sociale cohesie of samenhang van samenlevingen bevorderen. Blau en Schwartz (1984) stellen bijvoorbeeld dat het

voor de integratie van verschillende segmenten van een grote populatie noodzakelijk is dat er intensieve persoonlijke contacten bestaan tussen personen die tot die verschillende segmenten behoren. Overeenstemming van waarden of functionele afhankelijkheden tussen de leden van de samenleving zijn volgens hen niet voldoende voor het bereiken van sociale integratie. Het gaat om persoonlijke relaties tussen de leden van de verschillende groepen of strata, en huwelijksrelaties achten zij hierbij het belangrijkste (pagina 12-13). Verder is er een uitgebreide antropologische literatuur over het belang van gemengde huwelijken voor de samenhang van sociale verbanden die uit meerdere kleinere eenheden bestaan (bijvoorbeeld Lévi-Strauss, 1969; Van den Berghe, 1976).

Als het voorgaande klopt, dan is het van belang dat er in landen met veel verschillende etnische groepen – om sociale cohesie te bewerkstelligen – vriendschaps- en huwelijksbanden tussen de leden van de etnische groepen bestaan. Omgekeerd vloeit eruit voort, dat heftige conflicten tussen etnische groepen, zoals in het voormalige Joegoslavië, erop duiden dat er te weinig vriendschaps- en huwelijksbanden bestonden om stabiliteit te bewerkstelligen. Het gebeuren in Joegoslavië biedt daarom de mogelijkheid om de veronderstelling dat gemengde huwelijken tot sociale cohesie leiden te toetsen. Als er voorafgaande aan het uitbreken van de burgeroorlog in dit land veel etnisch gemengde huwelijken bestonden tussen de groepen die in de afgelopen jaren gewelddadige strijd met elkaar gevoerd hebben, dan is het moeilijk om deze veronderstelling te handhaven.

Overigens is voorafgaande aan de analyse niet goed aan te geven welk aantal of percentage gemengde huwelijken in deze context als veel en welk aantal of percentage als weinig beschouwd moet worden. Door een vergelijking te maken tussen de aantallen gemengde huwelijken bij de groepen die wel en de groepen die (nog) geen gewapende strijd hebben gevoerd, hopen we hierop meer zicht te krijgen.

2.2 Eerder onderzoek

Het gebruik van gemengde huwelijken als indicator voor de positie van groepen in een samenleving is in de sociologische literatuur een oud gegeven. Met name in de Verenigde Staten is al veel over dit onderwerp gepubliceerd. Sociologen als Merton (1941), Gordon (1964), en Blau (Blau, 1977; Blau & Schwartz, 1984) beschouwen de studie van gemengde huwelijken als een belangrijk hulpmiddel voor het verkrijgen van inzicht in de structuur van etnische en raciale relaties. Daarnaast worden hoge aantallen gemengde huwelijken tussen nieuwkomers en personen die al meerdere generaties in een land leven vrij algemeen gezien als een indicatie van integratie en assimilatie (zie bijvoorbeeld Drachsler, 1921; Gordon, 1964; Alba & Golden, 1986; Pagnini & Morgan, 1990).

Het empirisch onderzoek naar de integratie van en de sociale afstand tussen groepen met behulp van huwelijksgegevens is in de Verenigde Staten al in de jaren twintig van deze eeuw op gang gekomen. Om inzicht te krijgen in het proces van integratie van immigranten in de Amerikaanse samenleving analyseerde Drachsler (1921) gegevens over de nationale afkomst van huwelijkspartners voor meer dan 100.000 huwelijken die in de periode 1908-1912 in de

stad New York waren gesloten. Een andere 'klassieke' studie naar integratie van immigranten in de Amerikaanse samenleving is verricht door Kennedy (1944), die op basis van huwelijksgegevens van New Haven voor de periode 1870-1940 concludeert dat op nationale afkomst gebaseerde etnische banden in de loop van de tijd minder belangrijk worden en dat in plaats daarvan nieuwe groepsvorming plaatsvindt op basis van religie. Ook na de Tweede Wereldoorlog is er in de Verenigde Staten veel onderzoek naar gemengde huwelijken verricht. Zo zijn er studies die aantonen dat er in dat land sprake is van een toename van het aantal huwelijken waarin de partners verschillen qua nationale origine (bijvoorbeeld Alba & Golden, 1986; Lieberman & Waters, 1988; Pagnini & Morgan, 1990), godsdienst (Johnson, 1980; Kalmijn, 1991) en ras (Kalmijn, 1993).

Buiten de Verenigde Staten is in de afgelopen decennia ook een aantal studies naar etnisch gemengde huwelijken verricht. Een deel van dit onderzoek richt zich op de positie van etnische groepen in multi-etnische samenlevingen. Dergelijk onderzoek is bijvoorbeeld verricht voor Israël (Shavit & Stier, 1994), Taiwan (Tsai, 1996; Lu & Wong, 1998) en Singapore (Lee, 1988). Daarnaast zijn gemengde huwelijken gebruikt ter indicatie van de positie van immigranten in traditionele immigratielanden als Australië (Gray, 1987; Jones, 1991) en Canada (Jansen, 1982), en in nieuwe immigratielanden als Engeland (Coleman, 1985), Frankrijk (Munoz-Perez & Tribalat, 1984) en Nederland (Schoorl, Klundert, Bedem & Brink, 1994).

Onderzoek naar de rol van etnisch gemengde huwelijken als cohesie bevorderende factor in de voormalige Oostbloklanden is nog weinig verricht. In het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over stabiliteit en veiligheid in Europa (WRR, 1995) wordt het bestaan van gemengde huwelijken tussen etnische groepen weliswaar als een mogelijke conflictremmende factor genoemd, maar noch in dit rapport noch in de voorstudie over etnische verhoudingen in Midden- en Oost-Europa (Hagendoorn, Phalet, Henke & Drogendijk, 1995) wordt dit verder empirisch onderbouwd. Behalve de in de inleiding genoemde Joegoslavische studies is er nog wel een artikel over gemengde huwelijken in voormalig Tsjechoslowakije (Boguszak & Bozon, 1989, p. 208), waarin een tabel wordt gepresenteerd die laat zien dat er in 1984 in dat land slechts weinig huwelijksbanden tussen Tsjechen, Slowaken en Hongaren bestonden. Op de implicaties van deze bevindingen voor de stabiliteit van Tsjechoslowakije gaan de auteurs echter niet in. Dat Tsjechoslowakije langs etnische lijnen uit elkaar zou vallen was toen dat artikel geschreven werd ook nog nauwelijks te voorzien.

2.3 Oorzaken van etnisch gemengde huwelijken

Als we aandacht besteden aan de sociale cohesie die door etnisch gemengde huwelijken bevorderd zou worden, dan hebben we het over de *gevolgen* van dit soort huwelijken. In het kader van dit artikel willen we in beperkte mate ook ingaan op de *oorzaken* van etnisch gemengde huwelijken. Als er veel (weinig) huwelijken tussen leden van verschillende etnische groepen voorkomen, dan wil dat niet zonder meer zeggen dat de sociale afstand tussen deze groepen ook klein (groot) is. Sociale afstand is niet de enige factor die bij de partnerkeuze een rol

speelt. Volgens Hendrickx, Uunk en Smits (1995) zijn er bij de keuze voor een huwelijkspartner met bepaalde kenmerken drie zaken van belang: (a) de voorkeur van de huwendenden zelf, (b) sociale druk uit de omgeving en (c) ontmoetingskansen (zie ook Smits, 1996; Kalmijn, 1998). Op deze punten gaan we nu kort in.

Een voor de hand liggende verklaring waarom twee individuen met elkaar trouwen is dat ze aan een huwelijk met elkaar de *voorkeur* geven boven een huwelijk met een andere persoon en boven het ongehuwd blijven. Meestal wordt aangenomen dat de voorkeuren vooral uitgaan naar partners uit de eigen sociale groep. Met dergelijke personen valt immers makkelijker te praten, ligt er een basis voor gemeenschappelijke activiteiten en is de kans op conflicten kleiner dan bij omgang met personen uit andere sociale groepen. Deze voorkeur om te huwen binnen de eigen groep kan versterkt worden doordat er door familie, vrienden, of andere personen *sociale druk* op het individu wordt uitgeoefend om met een bepaalde partner te huwen. Deze sociale druk kan de vorm aannemen van gearrangeerde huwelijken of van een bruidsschat die wordt bedongen voor de bruid of bruidegom, maar kan ook meer subtiel plaatsvinden door afkeuring van aanstaande partners door vrienden of door roddels in de buurt.

Naast deze voorkeuren en sociale druk moeten er voor een huwelijk met een bepaalde partner ook mogelijkheden zijn om die partner te ontmoeten. Deze *ontmoetingskansen* worden beïnvloed door de omvang van de etnische groepen. Zo is de kans om bij toeval iemand uit een grote groep te ontmoeten groter dan de kans om bij toeval iemand uit een kleine groep te ontmoeten. Verder vormt de omvang van de kleinste groep een beperkende factor. Het aantal gemengde huwelijken kan niet hoger zijn dan het aantal personen dat tot de kleinste groep behoort. Bij verschillen in groepsgrootte blijven er bij de grootste groep daarom altijd een aantal personen over voor wie geen partner van de andere groep beschikbaar is. Behalve door de groepsgrootte worden de ontmoetingskansen ook beïnvloed door de mate van ruimtelijke segregatie tussen de etnische groepen. Zo zijn er weinig huwelijken te verwachten tussen de Slovenen in het noorden en de Macedoniërs in het zuiden van Joegoslavië. Maar ook als de geografische afstand geringer is kan er sprake zijn van segregatie, bijvoorbeeld als in een bepaalde streek sommige dorpen volledig door Serviërs en andere dorpen volledig door Albanezen bewoond worden.

Bij het gebruik van het aantal gemengde huwelijken ter bepaling van de sociale afstand tussen groepen kan de groepsgrootte een versturende factor vormen. Omdat het in de lijn der verwachting ligt dat er meer huwelijken voorkomen met personen die tot een grote groep behoren dan met personen die tot een kleine groep behoren, zegt het percentage gemengde huwelijken niet alles over de mate van voorkeur voor (of de afkeer van) een huwelijk met iemand uit de betreffende groepen. Als gemengde huwelijken gebruikt worden om de sociale afstand tussen etnische groepen vast te stellen, kan daarom niet zonder meer naar het percentage gemengde huwelijken gekeken worden, maar dienen voor de groepsgrootte gecontroleerde maten gebruikt te worden, zoals loglineaire parameters.

Bij het gebruik van gemengde huwelijken ter indicatie van de sociale cohesie in een samenleving gaat het juist wel om het percentage gemengde huwelijken. Wat de oorzaken zijn van

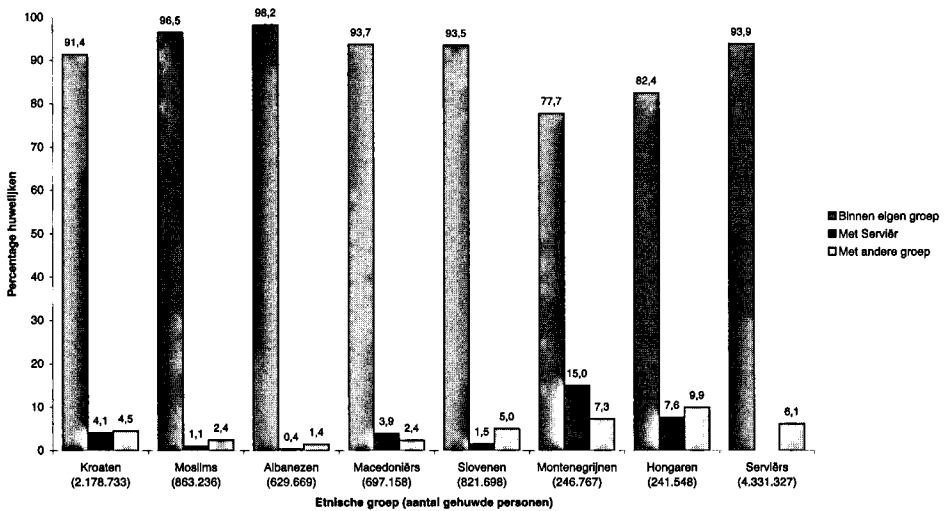
de gemengde huwelijken doet er in dit geval namelijk niet toe. Of een gemengd huwelijk nu veroorzaakt wordt door structurele factoren of door een sterke voorkeur voor een huwelijk met iemand uit de andere groep, in beide gevallen is er sprake van een cohesiebevorderende verbinding tussen de groepen en naarmate een groter deel van de mogelijke verbindingen daadwerkelijk aangegaan wordt, zal het cohesie-bevorderende effect sterker zijn. Het maximum aantal van dergelijke verbindingen wordt bereikt als alle leden van de kleinste groep gehuwd zijn met iemand uit de grootste groep. Daarom dient bij gebruik van gemengde huwelijken ter indicatie van de sociale cohesie in een samenleving naar het percentage gemengde huwelijken bij de kleinste groep gekeken te worden.

3. Data

De gegevens die in dit artikel gebruikt worden, zijn opgenomen in tabellen waarin de etnische groep van gehuwde of huwende personen tegen elkaar worden afgezet. Deze tabellen zijn afkomstig van de Joegoslavische volkstelling van 1981 (Savezni Zavod Statistiki, 1991) en van de Joegoslavische bevolkingsadministratie (Savezni Zavod Statistiki, 1962-1990). De tabel van de volkstelling bevat gegevens over alle op het moment van telling in Joegoslavië bestaande huwelijksparen. De tabellen afkomstig van de bevolkingsadministratie bevatten gegevens voor alle paren die in een bepaald jaar in het huwelijk zijn getreden. Deze tabellen hebben betrekking op de jaren 1962, 1971, 1980 en 1989. Bij de analyses worden acht etnische groepen onderscheiden: 'Montenegrijnen', 'Kroaten', 'Macedoniërs', 'Moslims', 'Slovenen', 'Serviërs', 'Albanezen' en 'Hongaren'. Met uitzondering van de categorie 'Joegoslaven' zijn de overige etnische groepen in Joegoslavië veel kleiner van omvang. De categorie 'Joegoslaven' is echter nogal heterogeen en wisselt in de onderzochte periode voortdurend van samenstelling (zie bijvoorbeeld Botev, 1994). Daarom wordt ze niet als afzonderlijke groep bij de analyses betrokken.³

Voor ieder van de acht onderscheiden etnische groepen wordt het percentage huwelijken binnen de eigen groep en het percentage huwelijken met een Servische partner gepresenteerd. Deze cijfers geven inzicht in de mate waarin er in voormalig Joegoslavië sprake was van cohesiebevorderende huwelijksbanden. Omdat de percentages homogame huwelijken slechts weinig verschillen vertonen tussen mannen en vrouwen, worden deze niet naar geslacht uitgesplitst. Voor de homogame huwelijkscombinaties en voor de gemengde huwelijken met een Servische partner worden daarnaast ook loglineaire parameters gepresenteerd (Agresti, 1990). Deze geven een beeld van de sterkte van de voorkeur voor een huwelijk binnen de eigen groep en van de sociale afstand tussen de Serviërs en de andere groepen. Omdat loglineaire parameters op veel verschillende manieren kunnen worden gedefinieerd, zal op de exacte betekenis van deze parameters bij de bespreking van de resultaten worden ingegaan.

Figuur 1: Percentage huwelijken met iemand uit de eigen etnische groep, met Serviërs, en met leden van andere etnische groepen, en totaal aantal gehuwde personen, voor acht etnische groepen in 1981

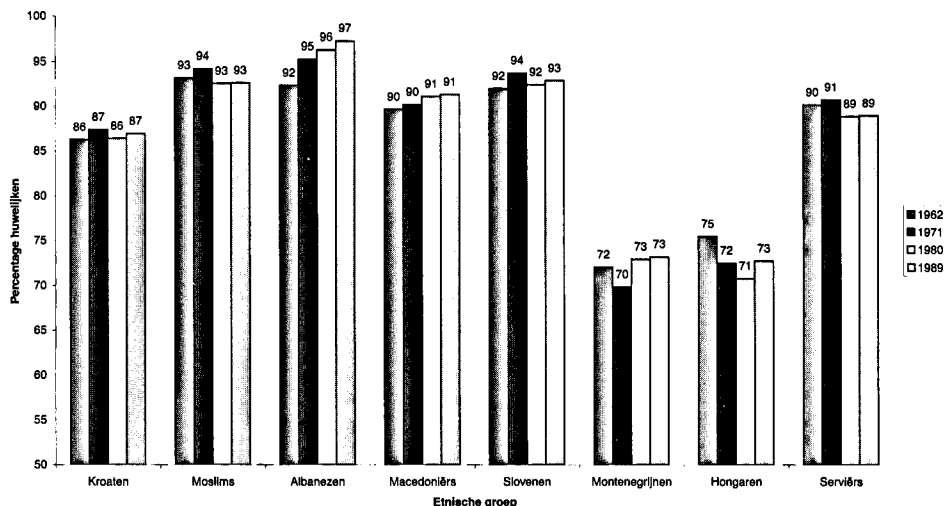
4. Resultaten

4.1 Volkstellinggegevens

Figuur 1 is gebaseerd op gegevens van de volkstelling van 1981. In dat jaar waren er ruim vier miljoen gehuwde personen met de Servische nationaliteit en ruim twee miljoen gehuwde Kroaten. De andere etnische groepen waren (en zijn) qua omvang beduidend kleiner. We zien dat van de gehuwde Kroaten in 1981 ruim 8 procent een partner uit een andere etnische groep had. Ongeveer 4 procent van hen had een Servische partner. Dat betekent dat slechts ongeveer één op de 25 Kroaten via een huwelijkband met een Serviër was verbonden. Dit is echter nog relatief veel als we naar de Moslims en de Albanezen kijken. Van de Moslims was meer dan 96 procent binnen de eigen groep gehuwd en had slechts 1,1 procent een Servische huwelijkspartner. En bij de Albanezen waren de groepsgrenzen nog meer gesloten. Van hen was ruim 98 procent met iemand uit de eigen groep gehuwd en had slechts 0,4 procent een Servische partner. Dit betekent dat in 1981 niet meer dan één op de 90 Moslims en één op de 250 Albanezen met een Serviër gehuwd was.

Figuur 1 laat verder zien dat de Montenegrijnen qua sociale afstand het dichtst bij de Serviërs stonden. Zo'n 15 procent van de gehuwde Montenegrijnen – dus één op de zeven gehuwde personen – had een Servische partner. Ook de Hongaren, die merendeels in de noordelijke Servische deelrepubliek Vojvodina wonen, waren meer dan gemiddeld door huwelijkbanden met de Serviërs verbonden.

Figuur 2: Percentage huwelijken met iemand uit de eigen groep, gesloten in 1962, 1971, 1980 en 1989, per etnische groep

4.2 Jaarlijks gesloten huwelijken

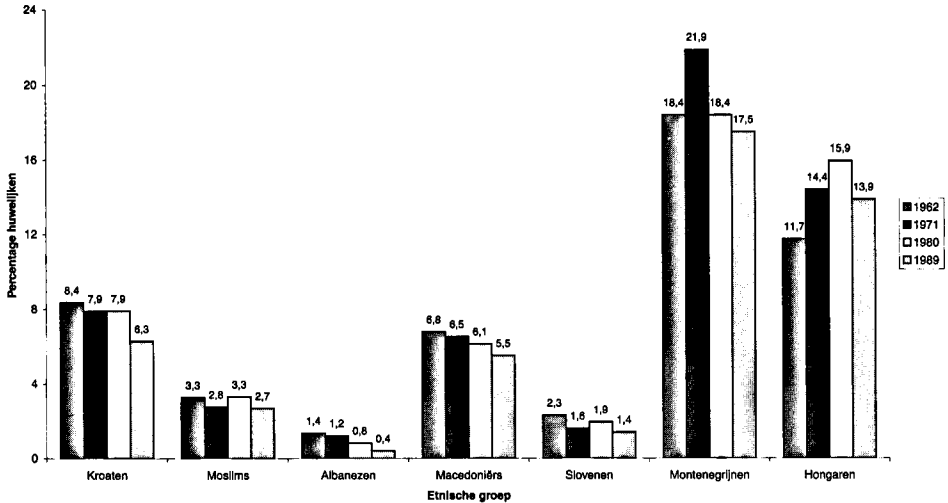
Nu kunnen volkstellinggegevens een vertekend beeld van de actuele situatie geven, omdat oudere en jongere gehuwde paren op een hoop worden gegooid. Een deel van de bij volkstellingen waargenomen huwelijken is reeds langere tijd geleden gesloten, in een tijd dat de verhoudingen tussen de groepen misschien anders waren. Om een actueler beeld van deze verhoudingen te krijgen, is het daarom ook nuttig om te kijken naar de nieuwe huwelijken die in een bepaald jaar gesloten worden. De figuren 2 en 3 geven dergelijke informatie voor de jaren 1962, 1971, 1980 en 1989.

Figuur 2 laat zien dat het percentage gemengde huwelijken bij de jaarlijks gesloten huwelijken voor alle groepen wat hoger ligt dan bij de in figuur 1 gepresenteerde volkstellinggegevens. Dat zou kunnen betekenen dat in de periode waarop de gegevens betrekking hebben de grenzen tussen de etnische groepen wat opener zijn dan in een verder verleden. Het is echter ook mogelijk dat van de gemengde huwelijken er meer in scheiding eindigen. Bij een volkstelling worden namelijk alleen de op het moment van telling nog bestaande huwelijken meegeteld.

Wat vooral opvalt bij figuur 2, is dat in deze periode van bijna 30 jaar het percentage gemengde huwelijken nauwelijks toeneemt. Bij sommige groepen, de Macedoniërs en vooral de Albanezen, neemt het zelfs af. Terwijl in 1962 nog zo'n acht procent van de Albanezen een gemengd huwelijk sloot, was dat percentage in 1989 gedaald tot niet meer dan drie procent.

Voor wat betreft de gemengde huwelijken met een Servische partner zien we in figuur 3 dat er heel weinig huwelijken tussen Albanezen en Serviërs werden gesloten. In 1962 had slechts 1,4 procent van de huwende Albanezen een Servische partner. En in 1989 was

Figuur 3: Percentage huwelijken met een Servische partner, gesloten 1962, 1971, 1980 en 1989, per etnische groep

dat aandeel zelfs gedaald tot 0,4 procent, ofwel één op de 250. Aan de vooravond van het uiteenvallen van Joegoslavië was de sociale afstand tussen Albanezen en Serviërs dus al zeer groot. Ook tussen Slovenen en Serviërs en tussen Moslims en Serviërs werd weinig gehuwd. De Montenegrijnen en Hongaren traden daarentegen relatief veel met Serviërs in het huwelijk. Ongeveer één op de zes Montenegrijnen en één op de zeven Hongaren koos in de decennia voorafgaande aan het uiteenvallen voor een Servische huwelijkspartner.

4.3 Loglineaire parameters

Zoals we in paragraaf 2.3 reeds zagen, geeft het percentage gemengde huwelijken geen goed beeld van de voorkeuren van de verschillende etnische groepen voor een partner uit een andere groep, ofwel van de sociale afstand tussen de groepen. In dit artikel presenteren we daarom ook loglineaire parameters. Voor de sterkte van de voorkeur voor een huwelijk binnen de eigen groep zijn dergelijke parameters al eerder gepresenteerd door Botev (1994), op basis van gegevens van de Joegoslavische bevolkingsadministratie over jaarlijks gesloten huwelijken in de periode 1962-1989. De door Botev gepresenteerde parameters laten zien dat de geneigdheid om buiten de eigen groep te huwen het sterkst was bij de Serviërs en dat ook de Kroaten in dit opzicht een relatief open groep zijn. Dit resultaat verschilt van onze bevindingen met betrekking tot de percentages gemengde huwelijken onder de jaarlijks gesloten huwelijken, zoals die in figuur 2 gepresenteerd zijn. Daaruit bleek dat niet de Serviërs en Kroaten, maar de Montenegrijnen en de Hongaren het meest buiten de eigen groep huwen. Blijkbaar is het hogere percentage huwelijken binnen de eigen groep bij de Serviërs en Kroaten mede een gevolg van het feit dat dit qua omvang de grootste etnische groepen zijn. De kans op een toe-

Tabel 1: Loglineaire parameters met hun standaardfouten en antilog voor de tendens tot huwen binnen de eigen groep voor een aantal etnische groepen in 1981 (N=5.428.201 huwelijksparen)

Etnische groep	B	exp(B)
Kroaten	3,67	39
Moslims	6,87	958
Albanezen	9,05	8545
Macedoniërs	5,85	347
Slovenen	5,64	281
Montenegrijnen	4,19	66
Hongaren	4,74	115
Serviërs	3,14	23
Gemiddeld	5,39	220
G ² / DF	73550 / 5	
rG ²	99,52%	

vallige ontmoeting met iemand uit een grotere groep is nu eenmaal groter dan de kans op een toevallige ontmoeting met iemand uit een kleinere groep.

In de volgende paragraaf repliceren we eerst de bevindingen van Botev met betrekking tot de tendens tot huwen binnen de eigen groep door een loglineaire analyse uit te voeren op de gegevens van de volkstelling van 1981. Daarna gaan we een stap verder en betrekken we ook de gemengde huwelijken met een Servische huwelijkspartner bij de analyse. Dit gebeurt zowel op basis van de gegevens van de volkstelling uit 1981 als van de gegevens van de bevolkingsadministratie voor 1962, 1971, 1980 en 1989.

De voorkeur voor een huwelijk binnen de eigen groep

Tabel 1 presenteert de resultaten van de loglineaire analyse van de tendens tot huwen binnen de eigen groep voor alle bestaande huwelijken in 1981. Het toegepaste model bevat zowel parameters die controleren voor de verschillen in groeps grootte tussen de groepen als parameters voor de sterkte van de voorkeur voor een huwelijk binnen de eigen groep. Tabel 1 toont de parameters voor de tendens tot huwen binnen de eigen groep en enkele fitmaten voor het model. Als referentiegroep voor de parameters worden de gemengde huwelijkscombinaties genomen, waarvan bij dit model wordt aangenomen dat ze – na controle voor de verschillen in groeps grootte – alle dezelfde waarde hebben. Omdat het aantal respondenten in de tabel erg groot is, is het traditionele statistische criterium voor dit soort modellen – de Likelihoodratio (G^2) in vergelijking met het bijbehorende aantal vrijheidsgraden (VG) – bij deze analyse niet goed bruikbaar. Bij dergelijke aantallen kunnen de standaardfouten zo klein worden dat zelfs hele kleine verschillen, die inhoudelijk gezien betekenisloos zijn, statistisch significant worden. Daarom biedt tabel 1 ook de rG^2 (Erikson & Goldthorpe, 1991). Deze maat geeft aan hoeveel procent van het voor de verschillen in groeps grootte gecorrigeerde verband in de tabel door het model wordt verklaard. Bij het model in tabel 1 is dat 99,5 procent.

Tabel 1 biedt zowel de logaritmische (B) als de multiplicatieve ($\exp(B)$) versies van de log-lineaire parameters. De multiplicatieve versies zijn het makkelijkst te interpreteren. Ze laten zien hoeveel keer groter of kleiner de kans is op een huwelijk binnen de eigen groep in vergelijking met de kans op een gemengde huwelijkscombinatie, als voor de verschillen in de aantallen mannen en vrouwen tussen de etnische groepen wordt gecontroleerd. Deze parameters hebben een bereik van 0 tot oneindig, met de waarde 1 als omslagpunt. Een waarde boven 1 geeft aan dat de kans op een huwelijk binnen de eigen groep groter is dan de kans op een gemengde combinatie. Bij een waarde tussen 0 en 1 is het omgekeerde het geval. Wegens het zeer grote aantal cases verschillen alle multiplicatieve parameters significant van 1.

We zien dat ook bij controle voor groepsgrootte de tendens tot huwen binnen de eigen groep zeer aanzienlijk is. Gemiddeld genomen is de kans op een huwelijk binnen de eigen groep zo'n 220 keer groter dan de kans op een gemengde combinatie. Als naar de parameters van de afzonderlijke etnische groepen gekeken wordt, dan zien we dat de sterkte van de tendens tot homogamie duidelijk verschilt tussen de groepen. Na controle voor de verschillen in groepsgrootte blijken de Serviërs de meest open groep te zijn, gevolgd door de Kroaten. Deze bevinding stemt overeen met het resultaat van Botev (1994). Het relatief hoge percentage homogame huwelijken bij de Serviërs en Kroaten dat we in de vorige paragraaf vonden, is dus ten dele een gevolg van het feit dat dit qua aantal de grootste etnische groepen zijn.

De kans op een huwelijk binnen de eigen groep is bij de Serviërs 23 keer zo groot als de kans op een gemengde combinatie. Bij de Kroaten is deze kans 39 keer zo groot. Uit tabel 1 blijkt verder dat de Albanezen en de Moslims ook bij de loglineaire analyse de meest gesloten groepen zijn.

Huwelijken met een Servische partner

Om ook een beeld te krijgen van de voorkeur voor (of afkeer van) een huwelijk met een Servische partner worden in tabel 2 parameters van een tweede loglineair model gepresenteerd. In dit geval betreft het een quasi-symmetriemodel (Hout, 1983, p. 25). Voor iedere combinatie van etnische groepen wordt bij dit model een afzonderlijke parameter geschat. Hierbij wordt aangenomen dat het voor de kans op een bepaalde combinatie niet uitmaakt tot welke groep de man en tot welke groep de vrouw behoort. De rG^2 -waarde van dit model is 99,98%. Dit geeft aan dat het model het voor groepsgrootte gecontroleerde verband in de tabel praktisch volledig verklaart. Alleen de parameters voor de combinaties met een Servische huwelijkspartner worden gepresenteerd. De combinatie Kroaat-Serviër wordt hierbij als referentiecategorie genomen. Dat betekent dat de multiplicatieve parameters ($\exp(B)$) aangeven in hoeverre de kans op een gemengd huwelijk met een Servische partner voor de verschillende etnische groepen hoger of lager is dan die kans voor de Kroaten.

We zien dat de geneigdheid van de meeste etnische groepen om met de Serviërs een huwelijk aan te gaan een stuk geringer is dan die geneigdheid bij de Kroaten. Bij de Macedoniërs en de Hongaren is de voorkeur voor een Servische partner iets meer dan half zo groot als bij de Kroaten. Bij de Slovenen en de Moslims en zeker bij de Albanezen is die voorkeur nog veel

Tabel 2: Loglineaire parameters met hun antilog voor de tendens tot gemengd huwen tussen een aantal etnische groepen en de Serviërs in 1981. De combinatie Kroaat-Serviër is de referentie-groep (N=5.428.201 huwelijksparen)

Etnische groep	B	exp(B)
Kroaten	0,00	1,00
Moslims	-1,83	0,16
Albanen	-3,31	0,04
Macedoniërs	-0,61	0,55
Slovenen	-1,53	0,22
Montenegrijnen	0,29	1,34
Hongaren	-0,43	0,65
<hr/>		
G ² / DF	2437 / 28	
rG ²	99.98%	

geringer. De Montenegrijnen blijken daarentegen een ruim 30 procent sterkere voorkeur voor een Servische partner te hebben dan de Kroaten.

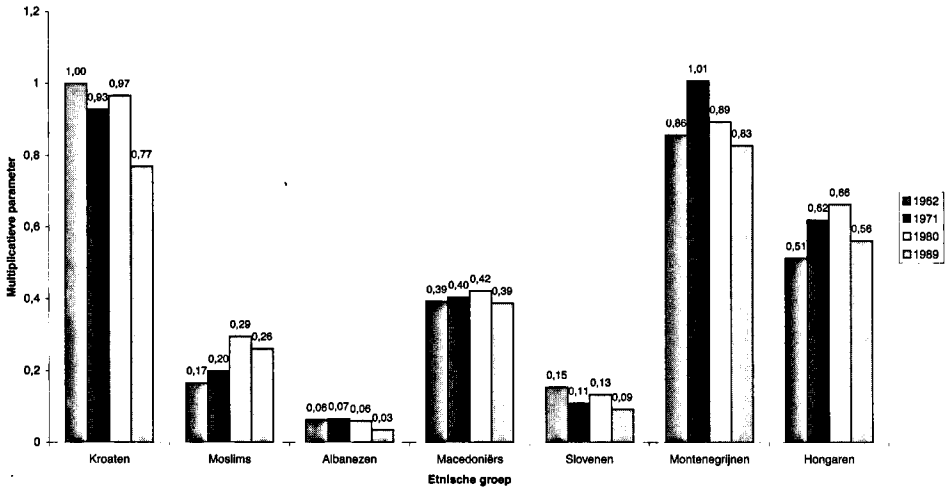
Voor de Hongaren en de Kroaten verschilt het beeld dat we op basis van de percentages in tabel 1 verkregen hadden van het beeld dat naar voren komt als we de loglineaire parameters bekijken. De Hongaren blijken qua sociale afstand verder van de Serviërs af te staan dan we op basis van de percentages zouden denken. Blijkbaar wordt het relatief hoge percentage Hongaars-Servische huwelijken deels veroorzaakt door het grote verschil in groeps-grootte tussen de groepen. Bij de Kroaten leidt het gebruik van percentages daarentegen juist tot een onderschatting van de voorkeur voor een Servische partner.

In figuur 4 worden loglineaire parameters voor de combinaties met een Servische partner gepresenteerd op basis van de gegevens van de bevolkingsadministratie voor de jaren 1962, 1971, 1980 en 1989. Net als bij de volkstellinggegevens betreft het weer parameters van een quasi-symmetriemodel. De rG²-waarde van dit model is 99,96%. Het geeft dus een goede beschrijving van het voor de groeps-grootte gecorrigeerde verband in de tabel. De combinatie Kroaat-Serviër in 1962 is als referentie-categorie genomen.

Het beeld in figuur 4 lijkt sterk op dat in tabel 2. De Macedoniërs en Hongaren nemen weer een middenpositie in met een voorkeur voor een Servische partner die ongeveer half zo groot is als die van de Kroaten. De Moslims, Slovenen en Albanen zijn weer het minst geneigd om voor een Servische partner te kiezen. Alleen de parameters van de Montenegrijnen wijken wat af van die in figuur 4. Weliswaar hebben zij nog steeds een relatief grote voorkeur voor een huwelijk met een Servische partner, maar die voorkeur is nu ongeveer even sterk als bij de Kroaten.

De veranderingen in de tijd van de geneigdheid om voor een Servische huwelijkspartner te kiezen zijn niet spectaculair. Bij de Kroaten neemt de voorkeur voor een Servische partner wat af en bij de Moslims wat toe, maar verder is het beeld nogal wisselend. Duidelijke veranderingen in de sociale afstand tussen de Serven en de andere etnische groepen waren er in de decennia voorafgaande aan het uiteenvallen van Joegoslavië dus niet.

Figuur 4: Multiplicatieve parameters voor de tendens tot gemengd huwen tussen een aantal etnische groepen en de Serviërs in 1962, 1971, 1980 en 1989. De combinatie Kroaat-Serviër in 1962 is op 1 gesteld. (N=670.317 huwelijksparen)

5. Conclusies

Wat kan er nu geleerd worden van de in dit artikel gepresenteerde cijfers over etnisch gemengde huwelijken in voormalig Joegoslavië?

Een eerste belangrijke bevinding van dit artikel is dat er in voormalig Joegoslavië wel wat gemengde huwelijken tussen de verschillende etnische groepen voorkwamen, maar dat dergelijke huwelijken zeker niet gebruikelijk waren. Bij slechts twee van de acht onderzochte etnische groepen was het percentage gemengde huwelijken in 1981 groter dan 10%. En in die twee gevallen ging het om relatief kleine etnische groepen – de Montenegrijnen en de Hongaren – die wegens hun geringe omvang weinig invloed op het totale aantal gemengde huwelijken hadden. Bij de Albanen en de Moslims was de sociale isolatie het sterkst. Slechts 1,8% van de gehuwde Albanen en 3,5% van de gehuwde Moslims had een huwelijkspartner met een andere etnische achtergrond.

Op de tweede plaats kan geconcludeerd worden dat louter spreken over veel of weinig etnisch gemengde huwelijken in voormalig Joegoslavië de werkelijkheid in dat land tekort doet. Alhoewel geen van de onderzochte etnische groepen een erg grote geneigdheid tot huwen buiten de eigen groep vertoonde, bestonden er voor wat betreft de gemengde huwelijken toch duidelijke verschillen tussen de groepen. Wegens de centrale rol van de Serviërs bij de meeste gewapende conflicten van de afgelopen jaren is speciale aandacht besteed aan de gemengde huwelijken met een Servische partner. Hierbij bleek dat in 1981 ongeveer één op de zeven gehuwde Montenegrijnen en één op de 13 gehuwde Hongaren gehuwd was met een Servische partner. Bij de Moslims was in dat jaar het aandeel van de gemengde huwelijken met een Servische partner echter slechts één op de 90 en bij de Albanen slechts één op de

250. Ook bij de aantallen jaarlijks gesloten huwelijken zijn de verschillen groot. Terwijl in 1989 nog ongeveer één op de zes à zeven Montenegrijnen en Hongaren voor een Servische huwelijkspartner koos, was dat bij de Moslims één op de 35, bij de Slovenen één op de 70 en bij de Albanezen niet meer dan één op de 250.

De gevonden verschillen in geneidheid om te kiezen voor een Servische huwelijkspartner komen overeen met wat er op basis van de sociale-cohesietheorie verwacht kan worden. De Montenegrijnen en de Hongaren, die relatief gezien door middel van de meeste huwelijksbanden met de Serviërs verbonden waren, zijn aanvankelijk zonder veel problemen in de door Servië gedomineerde Joegoslavische Federatie opgegaan. De Albanezen en de Moslims hebben daarentegen in de afgelopen jaren zware strijd met de Serviërs geleverd, terwijl de Slovenen zich in 1993 als eerste groep van de rest van Joegoslavië hebben afgescheiden en het Joegoslavische leger hebben verslagen. Een derde belangrijke conclusie van dit artikel is daarom dat de gebeurtenissen in voormalig Joegoslavië de sociale-cohesietheorie niet weerleggen, maar dat ze juist ondersteuning bieden aan deze theorie: meer gemengde huwelijken lijken de kans op gewapende strijd te verkleinen.

Het feit dat de etnische groepen die relatief veel met de Serviërs gehuwd waren minder in de gewapende strijd betrokken waren dan de groepen die minder met de Serviërs gehuwd waren, vormt een aanwijzing voor de bruikbaarheid van gegevens over gemengde huwelijken als onderdeel van 'early warning systems' voor etnische conflicten, zoals in het kader van het MOST-project van de UNESCO. Daarnaast is deze bevinding in overeenstemming met de in het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over stabiliteit en veiligheid in Europa geopperde veronderstelling dat gemengde huwelijken tussen de etnische groepen op de Balkan een conflictremmende werking zouden kunnen hebben. Op basis van de in dit artikel gepresenteerde cijfers valt bovendien iets zinnigs te zeggen over het aantal gemengde huwelijken dat daarvoor nodig zou zijn. Eén op 50 à 100 jaarlijks gesloten huwelijken lijkt in ieder geval te weinig te zijn, maar één op de zes à zeven lijkt in dit opzicht meer hoop te bieden.

Een belangrijk punt is ten slotte het onderscheid dat in dit artikel gemaakt wordt tussen het gebruik van gemengde huwelijken ter indicatie van de mate van cohesie van een samenleving en het gebruik ter indicatie van de sociale afstand – de mate van positief of negatief contact – tussen de etnische groepen. In het eerste geval gaat het om de hoeveelheid (huwelijks)banden tussen de verschillende groepen en moet naar percentages gemengde huwelijken gekeken worden. Aangezien de situatie van maximale cohesie wordt bereikt als alle gehuwde personen die tot de kleinste groep behoren, gehuwd zijn met iemand uit de grootste groep, dient in dit geval naar het percentage gemengde huwelijken bij de kleinste groep gekeken te worden.

Bij het gebruik van gemengde huwelijken ter indicatie van de sociale afstand tussen groepen zijn percentages gemengde huwelijken minder bruikbaar omdat in dat geval verschillen in groeps grootte een versturende factor vormen. De kans op een toevallige ontmoeting met iemand uit een grotere groep is nu eenmaal groter dan de kans op een toevallige ontmoeting met iemand uit een kleinere groep. Daarom worden in dit artikel ook (voor verschillen in

groepsgrootte gecorrigeerde) loglineaire parameters gepresenteerd. Deze parameters laten zien dat de verhoudingen tussen de etnische groepen in termen van sociale afstand niet geheel overeenstemmen met het beeld dat verkregen wordt op basis van de percentages gemengde huwelijken. De grootste groepen, de Serviërs en Kroaten, blijken in termen van sociale afstand in het algemeen iets minder ver van de andere groepen af te staan dan je op basis van de percentages gemengde huwelijken zou verwachten. Alleen de sociale afstand tussen de Hongaren en de Serviërs was groter dan door de percentages gemengde huwelijken wordt gesuggereerd. Bij de Hongaren speelde de door hun geringe groepsgrootte beperkte huwelijksmarkt blijkbaar een belangrijke rol.

Noten

1. Jeroen Smits was ten tijde van het schrijven van dit artikel als sociaal-wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan het NWO Prioriteitsprogramma Scholar en werkzaam bij de Economische Faculteit van de Universiteit van Amsterdam. Huidig correspondentie-adres: Centrum voor Zorgonderzoek RIVM, Postbus 1, 3720 BA Bilthoven. Tel. 030-2744297/4365; e-mail: smits.jeroen@planet.nl
2. In navolging van een groot deel van de Nederlandstalige onderzoeksliteratuur op dit gebied gebruiken we in dit artikel de term etnische groep(en) in plaats van de uit sociologisch oogpunt betere term etnische groepering(en).
3. De categorie 'Joegoslaven' bevatte zowel personen waarvan de ouders gemengd gehuwd waren als personen met een duidelijke etnische identiteit die om de een of andere reden die identiteit niet opgaven. In het laatste geval ging het vooral om leden van de communistische partij, jongeren en stedelingen (Sekulic, Massey & Hodson, 1994). Tot de categorie 'Joegoslaven' rekende zich bij de volkstellingen van 1961, 1971 en 1981 respectievelijk 1,7 procent, 1,3 procent en 5,4 procent van de volwassen bevolking. Bij de loglineaire analyse in dit artikel zijn de 'Joegoslaven' met de overige etnische groepen samengevoegd tot een restcategorie. Gezien het heterogene karakter van deze restcategorie en van de categorie 'Joegoslaven' zelf, worden hiervoor geen parameters gepresenteerd.

Literatuur

- Agresti, A. (1990). *Categorical data analysis*. New York: Wiley.
- Alba, R. & Golden, R. (1986). Patterns of ethnic marriage in the United States. *Social Forces*, 65, 202-23.
- Berghe, P. van den (1979). *Human family systems: An evolutionary view*. New York: Elsevier.
- Blau, P. (1977). *Inequality and heterogeneity*. New York: Free Press.
- Blau, P. & Schwartz, J. (1984). *Crosscutting social circles*. New York: Academic Press.
- Boguszak, M. & Bozon, M. (1989). L'Homogamie sociale en Tchécoslovaquie. *Population*, 44, 198-209.
- Botev, N. (1994). Where East meets West: ethnic intermarriage in the former Yugoslavia, 1962 to 1989. *American Sociological Review*, 59, 461-80.
- Bromlei, Y. & Kashuba, M. (1982). *Brak i semia u narodov Jugoslavii (Huwelijk en familie bij de Joegoslaven)*. Moskou: Nauka.
- Coleman, D. (1985). Ethnic intermarriage in Great Britain. *Population Trends*, 40, 4-10.
- Drachler, J. (1921). *Intermarriage in New York City: A statistical study of the amalgamation of European peoples*. New York: Columbia University.

- Erikson, R. & Goldthorpe, J. (1992). *The constant flux*. Oxford: Clarendon.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American life*. New York: Oxford University Press.
- Gray, A. (1987). Inter-marriage: opportunity and preference. *Population Studies*, 41, 365-79.
- Hagendoorn, L., Phaet, K., Henke, R. & Drogendijk, R. (1995). *Etnische verhoudingen in Midden- en Oost-Europa*. Den Haag: SDU.
- Hendrickx, J., Uunk, W. & Smits, J. (1995). Stratificatie en het huwelijk: Partnerkeuze en partnereffecten. Pp. 162-81 in J. Dronkers & W. Ultee (Eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Hout, M. (1983). *Mobility tables*. Beverly Hills: Sage.
- Jansen, C. (1982). Inter-ethnic marriages. *International Journal of Comparative Sociology*, 23, 225-35.
- Johnson, R. (1980). *Religious assortative marriage in the United States*. New York: Academic Press.
- Jones, F. (1991). Ethnic intermarriage in Australia, 1950-52 to 1980-82: Models or indices? *Population Studies*, 45, 27-42.
- Kalmijn, M. (1991). Shifting boundaries: trends in religious and educational homogamy. *American Sociological Review*, 56, 786-800.
- Kalmijn, M. (1993). Trends in black/white intermarriage. *Social Forces*, 72, 119-46.
- Kalmijn, M. (1998). Intermarriage and homogamy: causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology*, 25, 395-421.
- Kennedy, R. (1944). Single or triple melting pot? Intermarriage trends in New Haven. *American Journal of Sociology*, 49, 331-39.
- Lee, S. (1988). Intermarriage and ethnic relations in Singapore. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 255-65.
- Lévi-Strauss, C. (1969). *The elementary structures of kinship*. Boston: Beacon Press.
- Liebersohn, S. & Waters, M. (1988). *From many strands: ethnic and racial groups in contemporary America*. New York: Russell Sage.
- Lu, H., & Wong, R. (1998). Cohort trends in educational and ethnic intermarriage of Taiwan. *Proceedings of the conference on Social Stratification and Mobility: Newly Industrializing Economies Compared*. Taipei: Academia Sinica.
- Merton, R. (1941). Intermarriage and social structure: fact and theory. *Psychiatry*, 4, 361-74.
- MOST (1999). *Management of social transformations*. <http://www.unesco.org/most>.
- Munoz-Perez, F. & Tribalat, M. (1984). Marriages d'étrangers et mariages mixtes en France. *Population*, 427-62.
- Pagnini, D. & Morgan, S. (1990). Intermarriage and social distance among US immigrants at the turn of the century. *American Journal of Sociology*, 96, 405-32.
- Petrovic, R. (1986). Ethnically mixed marriages in Yugoslavia. *Sociologija*, 28 (supp.), 229-39.
- Savezni Zavod Statistiki (1991), *Statisticki godisnjak SFRJ*, Belgrado: Joegoslavisch Statistisch Bureau.
- Savezni Zavod Statistiki (1962, 1974, 1968, 1990). *Demografska statistika*, Belgrado: Joegoslavisch Statistisch Bureau.
- Schoorl, J., Klundert, M. van de, Bedem, R. van den & Brink, J. van den (1994). *Een partner van verre: de cijfers*. Gouda: Quint.
- Sekulic, D., Massey, G. & Hodson, R. (1994). Who were the Yugoslavs? *American Sociological Review*, 59, 83-97.
- Shavit, Y., Stier, H. (1994). *Ethnicity and education in Israel's changing marriage market*. Paper presented at the 13th World Congress of Sociology, 18-23 July, Bielefeld, Germany.
- Smits, J. (1996). *Trouwpatronen en sociale openheid. Opleidingshomogamie en Beroepshomogamie in een zestigtal landen*. Dissertatie: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Tishkov, V. (1999). *The model for ethnological monitoring*. <http://leawarn.tower.ras.ru/most/model.htm>.

- Tsai, S. (1996). The relative importance of ethnicity and education in Taiwan's changing marriage market. *Proceedings of the National Science Council Part C: Humanities and the Social Sciences* 6(2): 301-15.
- Ultee, W., Arts, W. & Flap, H. (1992). *Sociologie: vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- WRR (1995). *Stabiliteit en veiligheid in Europa*. Rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Den Haag: SDU